

A helynevek fordítását befolyásoló tényezők és szempontok — funkcionális névtani megközelítésben

SLÍZ MARIANN

1. Bevezetés

A 21. század elején a tulajdonnevek fordításának kérdése még erősen periférikus témának számított mind a fordítástudományi, mind a névtani szakirodalomban. Azóta azonban mindkét tudomány területén jelentősen megszaporodott a témával foglalkozó írások száma. A helynevekre elsősorban az endonima–exonima problémakör kapcsán, valamint a többnyelvű, jellemzően kisebbségi névhasználat, nyelvi tájkép, továbbá a turisztikai szempontok kapcsán irányul figyelem. (Áttekintő igényű és vázlatos jellegű összefoglalásukra lásd SLÍZ 2019: 14–16.) A fordítástudományi munkák egy másik, jelentősebb jelentős része a műfordítás felől közelít tárgyahoz, és legtipikusabban egy vagy több mű névanyagának fordítását állítja a középpontba, a helynevekre a személyneveknél jóval kisebb figyelmet fordítva (pl. YUAN 2016, RACHUT 2017, BUĆ 2018, NOUH 2022). Ha szóba is kerül ez utóbbiak fordítása, jellemzően csak konkrét példaként, a névfajtaikat nem elkülönítve tárgyalják őket. Emellett a fordítástudományi munkák elsősorban a választott fordítási műveletekre koncentrálnak, s ilyenkor nem vagy csak esetlegesen, egy-egy konkrét példát kiemelve veszik figyelembe az ezek választását befolyásoló tényezőket és szempontokat.

A következőkben én magam nem egy konkrét névanyag fordítását elemzem, hanem elméleti oldalról, átfogóan igyekszem áttekinteni a helynevek fordítását befolyásoló legfontosabb tényezőket, funkcionális keretben, névtani megközelítésben, két nagy kategória szerint tárgyalva: a helynévnek a fordítást befolyásoló jellemzőit és a kontextuális tényezőket. Ez a felosztás pusztán a névfordítás folyamatának átlátásához, illetve leírásához szükséges módszertani megoldás; magában a fordítási folyamatban azonban e két kategória egyes elemei nem elkülönülten, hanem együttesen fejtik ki hatásukat.

Megállapításaim többsége nemcsak a helynevek, hanem más névfajta fordítására, általában is érvényes. A tárgyalt szempontok és tényezők hatását jelen esetben a helyneveken keresztül bemutatva azt kívánom hangsúlyozni, hogy a nevek fordításának problematikája a személyneveken túl más névfajtaikat is érint, s igen összetett kérdéskör.

2. A helynévnek a fordítást befolyásoló jellemzői

A helynevek jellemzőbben több szóból álló, szerkesztett nyelvi egységek. Ez a tulajdonságuk, mint arra általánosságban a tulajdonnevek kapcsán korábban igyekeztem felhívni a figyelmet (SLÍZ 2019: 29–31), alapvetően befolyásolja a fordításukat, illetve fordíthatóságukat. A fordítás folyamatát itt csak röviden összegezve: az első lépés a holisztikus elemzés, a második (nem mindig bekövetkező) lépés a morfológikus elemzés. A holisztikus elemzés során a fordító (jó esetben) először felismeri, hogy tulajdonnévvel van dolga, majd megállapítja annak jelentését. E jelentés, vagyis a tulajdonnév mentális reprezentációja igen komplex: részét képezik a név formájára és használatára vonatkozó fogalmi tudáselemek, a kategóriára vonatkozó ismeretek (az ún. típusjelentés), a denotátumról tárolt ismeretek (köztük kulturális ismeretek, közösségi és egyéni asszociációk, illetve érzelmek), valamint a közszoói eredetű összetevőknek a közszoói megfelelőikkel való kapcsolata a mentális lexikonban (pl. a *Csendes-óceán* névben a *csendes* és az *óceán* szóval való kapcsolat) (vö. RESZEGI 2022: 45–49). Mindezek hatással lehetnek arra, hogy a fordító milyen műveletet választ a név fordítására. A név kategorizációja és denotátumának megállapítása alapvető fontosságú lépés.¹ Ezeken alapul ugyanis a célnyelvi megfelelő megtalálása: amennyiben van ilyen, a fordítónak tipikus esetben, vagyis amikor a helynév jelentésének denotációs összetevője áll előtérben, nincs is más dolga, mint ezt beilleszteni. Kevésbé tipikus esetben a helynév jelentésének kulturális és asszociációs összetevői, valamint az alább ismertetendő kontextuális tényezők más, kevésbé tipikus megoldás választására készíthetik a fordítót.

Ha a forrásnyelvi névnek még nincs célnyelvi megfelelője, akkor következik a morfológikus elemzés. Ennek során a név szerkezetére irányul a figyelem: milyen elemekből áll, ezek hogyan kapcsolódnak egymáshoz. Az a fiktív falu például, ahol Agatha Christie hősnője, Miss Marple él, a szerző által alkotott *St Mary Mead* nevet viseli. Ennek felépítése a következő: [*Saint*_{közszoó} + *Mary*_{szo}]_{szo} + *Mead*_{közszoó}. Itt válik ismét fontossá, hogy a helynevek mely kategóriájához tartozik a név. Az egyes névfajták felépítésének ugyanis megvannak a maguk sémái, modelljei, melyeket életünk során szerzett egyéni, illetve a társadalom más tagjai által átadott közösségi tapasztalatok alapján alakítunk ki. (A névmodellről kognitív szempontból, átfogóan lásd RESZEGI 2022: 33–34.) Ezeket a sémákat a fiktív nevek is követik, hiszen megalkotóik is részei a társadalomnak, ugyanazon sémákat működtetik; az általuk alkotott neveket éppen ezért érezzük név-

¹ A névfordítási hibák egyik leggyakoribb típusa, amikor a fordító nem ismeri fel, hogy tulajdonnévvel van dolga (vagy fordítva: közszoót tulajdonnévként értelmez), esetleg tévesen azonosítja a név denotátumát. Ezeket az eseteket terjedelmi okokból — s tekintve, hogy már több tanulmány is foglalkozott velük viszonylag részletesen (pl. FARKAS 2007: 170–171, 2011: 24–25; SLÍZ 2019: 22–27) — e tanulmányban nem tárgyalom.

szerűnek.² Ilyen sémák nemcsak a saját nyelv³ helyneveire léteznek: vannak tapasztalataink más nyelvek helyneveiről, azok saját nyelvbeli megfelelőiről is (melyek valaha szintén valamely fordítási művelet révén jöttek létre, s azóta konvencionalizálódtak). Végezetül pedig vannak sémái a helynevek fordításának is: ezek a fordítóképzésben átadott, valamint egyénileg szerzett fordítói tapasztalat során alakulnak ki, és dinamikusan változnak a fordító mentális rendszerében. Ezek a sémák szolgálnak a fordító számára mintaként akkor, amikor egy adott fordítási szituációban kiválasztja a megfelelő fordítási műveletet. A fenti példában, tudván, hogy az angol nyelvű területek településneveinek magyar megfelelői tipikusan átvitelrel keletkeztek, azaz változatlan formában kerültek át a magyarba, a tipikus megoldás az átvitel,⁴ vagyis a teljes szerkezet megtartása változatlan formában.

Ezzel szemben ha a név denotátuma egy mező lenne (*mead* 'mező, rét'), akkor a *Szűz Mária-mező* is logikus megoldás lehetne, hiszen a nem ember építette helyeket jelölő földrajzi nevek magyar megfelelőiben tipikus ez a szerkezet (pl. *Szent Lőrinc-folyó*, *Szent Ilona-sziget*). Hogy miért, azt e nevek belső szerkezete magyarázza: mert tartalmazznak egy vagy több közszót, azaz átlátszó, ennélfogva szemantikai fordítással visszaadható elemet (itt: *szent*, *mező*). Emellett pedig az említett példa tartalmaz egy személynévet, azon belül is egy egyénnevet, amely viszont nem átlátszó volta miatt szemantikai fordítással nem adható vissza. De még ha lenne is rá lehetőség (pl. az angol *Patience* vagy *Love* átlátszó egyénnevek esetében), akkor se igen merülne fel ez a megoldás, mivel az egyénnevekre az európai jellegű nyelvek és kultúrák közötti fordításkor tipikusan alkalmazott művelet az átvitel. A helynév fordítása tehát ezek alapján *Szent Mária-mező* lenne. Hogy mégsem ez a legtipikusabb megoldás, arra a magyarázat a név szerkezetének a fentiekben szögletes zárójelekkel kifejezett hierarchikusságában rejlik. A fordítás ugyanis ebben a fázisban nem lineárisan, hanem szintenként történik: előbb a személynév (*St Mary*) + közszó (*Mead*) szerkezetet vesszük figyelembe, s e személynévhez ismét holisztikusan közelítünk. Mentális lexikonunkban aktíválódik a célnyelvben és -kultúrában konvencionalizálódott megfelelője (*Szűz Mária*), ezért ezt alkalmazzuk. Ebben az esetben tehát nincs szükség a lehetséges következő lépésre, vagyis a személynév felbontására közszó + egyénnév összetevőkre. Előfordulhat ugyanakkor kevésbé tipikus helyzetben, hogy e személynév

² Természetesen nem ritka a sémáktól való szándékos eltérés sem, ennek célja azonban éppen az idegenség érzetének megteremtése, amely így szintén a sémákon alapul.

³ A *más nyelvi*, illetve *saját nyelvi* kifejezéseket itt a fordítás, azaz két nyelv viszonya, nem pedig a nyelvi eredet szempontjából értelmezve használom. Egyaránt saját nyelvi helynév tehát a magyar nyelvhasználók számára a magyar eredetű *Nagyvárad* és az idegen nyelvi eredetű *Párizs*, mivel a magyar nyelvben használatos nevek; más nyelvi megfelelői e neveknek például az *Oradea* és a *Paris*.

⁴ A fordítási műveletekre és a rájuk használt terminusokra lásd VERMES (2005) és SLÍZ (2019).

egy másik, szintén *Mária* nevű szentre utal; ebben az esetben a személynévi szerkezet morfológikus elemzésével kikövetkeztetett *Szent Mária-mező* lenne a legmegfelelőbb fordítás.

3. A kontextuális tényezők hatása a helynév fordítására

A fenti leírás a tipikus fordítási folyamatra vonatkozott. Mivel azonban a nevek szinte soha nem fordulnak elő kontextus⁵ nélkül, a fordítás során pedig nem egyes nyelvi elemeket, hanem szövegeket fordítunk, a kontextus valamely összetevője gyakran a tipikustól eltérő művelet alkalmazására sarkallja a fordítót. A kontextus valójában már a nyelvi elem tulajdonnévként, illetve annak valamely alkategóriáját képviselő, egy bizonyos denotátumot jelölő névegyedként való azonosítását is meghatározza (így a fenti példában az, hogy a név települést vagy mezőt jelöl, és ez a helynév mely kultúrához tartozik, a kontextusból derülhet ki). A következőkben néhány olyan kontextuális tényezőt mutatok be a teljesség igénye nélkül, amelyek a kevésbé tipikus fordítási folyamatban kerülnek előtérbe.

Gondot okozhatnak a fordítónak például a forrásnyelvben homonim, a célnyelvben azonban eltérő alakú megfelelővel rendelkező nevek. Ilyenkor a név denotátumának megállapításában különös jelentősége van a kontextusnak, különösképpen a szöveggörnyezetnek. Ennek működésére — mint általában a névfordítások esetében — a fordítási hibák világítanak rá a leglátványosabban. Egy online hírben például a *Georgia* nevet az újságíró (akinek bizonyára nincs fordítói képesítése) egy angol nyelvű cikkből fordítva az amerikai *Georgia (állam)* helyett tévesen *Grúziá*-ra vonatkoztatta az angolban fennálló homonímia hatására, annak ellenére, hogy a cikkben szerepelt az *Atlanta* városnév, az elkövetők neve tipikusan afrikai-amerikai, s a szöveghez kapcsolódó képek alapján is ehhez a Grúziában kevésbé tipikus rasszhoz tartoznak. Ráadásul az állam nevét a magyar szerző is szerepeltette a célszövegben, alig néhány szónyi távolságra a másik helynévtől: „Letartóztattak egy grúziai házaspárt az amerikai *Georgia államban...*” (Georgia1).⁶

⁵ A kontextus az általam itt alkalmazott, TÁTRAI-féle modell szerint (2017: 927–930) egy dinamikus viszonyrendszer, amely a résztvevőket és az általuk mozgósított, a diskurzus fizikai, társas és nyelvi környezetéhez, személyközi viszonyaihoz, témájához és médiumához kapcsolódó, többé-kevésbé közös ismereteket foglalja magában.

⁶ Az idézetekben alkalmazott kurzíválások végig tőlem származnak. Az eredeti hírben a helynév a következő alakban, jelzőként szerepelt: „A *Georgia* man and woman are behind bars...” (Georgia2). Hozzá kell tenni, hogy Grúziára a magyarban újabban, egyelőre még ritkábban, elsősorban diplomáciai használatban az amerikai államnévtől eltérő kiejtésű, de írásban azonos alakú *Georgia* is használatos (vö. TAKÁCS 2015: 63, GERCSÁK 2019: 85–86); ez is szerepet játszhatott a tévedésben.

Fentebb láttuk, hogy ha egy névnek van célnyelvi megfelelője, akkor annak beillesztése a tipikus fordítási művelet. Mi történik azonban akkor, ha egy forrásnyelvi helynévnek több célnyelvi megfelelője is van?

Multietnikus, többnyelvű környezetben például gyakori jelenség, hogy egy-egy településnek, utcának stb. minden érintett etnikum nyelvén megvan a maga neve. A közülük való választáshoz a fordítónak a kontextuális tényezőket is figyelembe kell vennie: például hogy a célnyelvi közönség melyiket ismerheti (jobban), hogy melyik érintett etnikumhoz való kötődés a hangsúlyozandó, és van-e ennek valamilyen konnotációja. Egy-egy név mentális reprezentációjának ugyanis része az a tudás is, hogy a névnek milyen megfelelői vannak, melyik megfelelő milyen csoporthoz, nyelvváltozathoz köthető stb.; a neveknek ugyanis identitásképző és csoportjelölő szerepük is van (a helynevek kapcsán vö. pl. HOFFMANN 2010, GYÖRFFY 2018: 27–39, RESZEGI 2022: 54). Számos példát mutattak erre a 2022-ben kitört orosz–ukrán háború kapcsán született sajtócikkek, amelyek egyes ukrain helyeknek (többnyire városoknak) a szovjet időkből Magyarországon jobban ismert orosz nevét használták (pl. *Lvov*, *Harkov*) az ukrán megnevezések helyett (pl. *Lviv*, *Harkiv*), illetve az ezekre érkezett reakciók (politikai állásfoglalásra utaló kommentek és a nevek egymáshoz való viszonyát fejtegető cikkek). (Az utóbbira lásd pl. BEDŐ 2022; angol nyelvi használatuk hasonló problémáira lásd pl. PETRULEVICH 2022; vö. még FARKAS megj. e.; kanadai angol–francia viszonylatban hasonló példákra lásd pl. MOSSOP 2007.)

Egyes helyek, jellemzően országok és települések többféle neve a történelmi változásokat tükrözve csak egy-egy korszakhoz kötődik. Jellemző példa erre a *Konstantinápoly – Isztambul* vagy a *Szentpétervár – Leningrád* névpár; ezek többnyire más nyelvekben is jól elkülönülnek, ezért nemigen okoznak fordítási problémát. Amikor azonban ugyanazon denotátum, azaz jelen esetekben város vagy ország létezésének különböző korszakaira a forrásnyelvben egy név használatos, míg a célnyelvben több, és a fordító nincs tudatában e megoszlásnak, vagy nem veszi figyelembe a kontextus időviszonyokra való utalását, az anakronizmust eredményezhet a célnyelvi szövegben. Ez figyelhető meg például Susan Stokes-Chapman *Pandóra* című regényének magyar fordításában is (2022), amelyben az *Italy* magyar megfelelőjeként rendre *Olaszország* szerepel *Itália* helyett, holott a történet a 18. század végén, az egységes Olaszország megalakulása előtt több mint fél évszázaddal játszódik.

Nem ritka, hogy egy kontextusban — a tipikustól eltérően — a név jelentésének nem a denotatív, hanem a konnotatív komponense profilálódik. Ha például a *Katyn* helynév egy földrajzi témájú szövegben szerepel, akkor a denotatív jelentés alapján, a (lengyelrel megegyező alakú) magyar megfelelő beillesztése a megfelelő fordítási művelet. Ha azonban a kontextusból az derül ki, hogy a helynév a lengyel történelem egyik traumájára, a II. világháborús vérengzésre utal, azaz a

konnotatív komponens kerül előtérbe, akkor más művelet (például a helynév helyett vagy mellett körülírás, azaz modifikáció, pl. *katyni mészárlás*) alkalmazása is szóba jöhet (vö. SZERSZUNOWITZ 2017). E példában a konnotációt a metonimikus használat aktiválta; hasonló hatása van a metaforikus és a szójátékos használatnak is. Ezek célnyelvi visszaadásában természetesen nagy szerepe van a fordító forrásnyelvi és forráskultúrát érintő tudásának, hiszen első lépésként fel kell ismernie e jelenségeket. Másodsorban azonban azt is fel kell mérnie, hogy a célnyelvben ezek hogyan adhatók vissza nyelvileg, valamint hogy a célkultúrában mennyire lesznek ezek érthetőek. Ebben nemcsak a célnyelvvel és -kultúrával kapcsolatos tudását kell mozgósítania, hanem a célközönségnek a forráskultúrával kapcsolatos ismereteire vonatkozó előfeltevését is. Ha a fordító attól tart, hogy a célközönség nincs tisztában a *Katyn* helynév kulturális konnotációjával (vagyis a lehetséges célnyelvi befogadók mentális lexikonában a helynév mentális reprezentációja kevésbé kidolgozott, mint a forráskultúra nyelvhasználóiéban), akkor e helynév forrásszövegbeli metonimikus vagy metaforikus forrásnyelvi használata esetén nagyobb eséllyel dönt a modifikáció mellett.

A feltételezett célközönség feltételezhető tudása, szükségletei, elvárásai számos más szempontból is befolyásolhatják a fordító döntését. Ha például a forrásszövegben egy helynév informális változata szerepel (pl. *Philly* a *Philadelphia* megfelelőjeként), de a fordító előfeltevése szerint a célközönség mentális lexikonából e névváltozat hiányzik, vagyis ez alapján nem tudná azonosítani a név denotátumát, akkor az átvitel helyett más művelettel, tipikusan modifikációval fog élni (pl. a *Philly* helyett a *Philadelphia* használatával). Ezzel ugyanakkor lemond egy fontos információnak (a forrásszövegbeli név egy bizonyos nyelvváltozathoz kötődésének, a beszédpartnerek közti viszonyok névhasználatbeli kifejeződésének) az átadásáról.

A célközönség életkora is fontos tényező lehet: a fordítástudományi szakirodalomban régóta zajlik vita például arról, hogy a gyermekirodalomban szereplő nevek fordításakor az idegenítő (a forrásszövegbeli neveket jobbra megtartó) vagy a honosító (a forrásszövegbeli neveket erősebben átalakító, lecserélő) stratégia alkalmazandó-e inkább (pl. YAMAZAKI 2002, FERNANDES 2006, OITTINEN 2006, VAN COILLIE 2006, ZAJACZ 2012). Azok, akik a honosítás mellett állnak, azt hangsúlyozzák, hogy a gyermekek világról, más kultúrákról és nyelvekről való ismeretei — lévén még kevesebb tapasztalatuk — jóval korlátozottabbak a felnőttekénél, ennél fogva a számukra idegen hangzású és/vagy írásképzű nevek feldolgozása (felismerése, tárolása és ismételt előhívása) túl nagy erőfeszítést követelne meg tőlük, elvéve a befogadás élményét. Az idegenítő eljárások pártolói szerint azonban ez a gondolkodás a gyermeknek a felnőtt nézőpontjából kiinduló alábecsülése: számos tapasztalat mutatja ugyanis, hogy a gyerekeknek nem okoz problémát az idegen nevek előfordulása a szövegben. Ráadásul — teszik hozzá e

megközelítés hívei — a gyermekirodalom fordításának az egyik fontos célja a gyermek más kultúrákkal való megismertetése kell(ene), hogy legyen, a honosítás viszont éppen ezt akadályozza, sőt akár a közvetítendő gondolatok manipulálására is alkalmas lehet. Emellett természetesen az sem mindegy, hogy hány éves (és ezzel összefüggésben: a szöveget felolvasásból vagy önálló olvasással megismerő) gyermekekről van szó.

A szöveg típusa és funkciója (ez valójában két, gyakran együtt, időnként azonban egymástól függetlenül ható tényező) szintén alapvető befolyást gyakorolhat a fordító döntésére. A fordítástudományban számos szövegtipológia született már (lásd pl. TROSBORG szerk. 1997). Ezek részletes áttekintését mellőzve, itt most egy konkrét példán mutatom be ennek működését. Ha információközlő funkciójú, például sajtónyelvi szövegben fordítandó angolra a *Sárospatak* városnév, akkor a *Sárospatak* átvitele a megfelelő művelet (ahogy számos más európai célnyelv esetében is). Ugyanez igaz lehet a hivatalos dokumentumok hiteles fordítására (bár ez függ a forrás- és a célnyelv írásrendszerétől,⁷ valamint a hivatalos dokumentumok fordítására vonatkozó aktuális szabályozásoktól is): az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda belső szabályzata szerint például akkor sem alkalmazható más művelet, ha a névnek van konvencionálizálódott célnyelvi megfelelője (gyakorlatára nézve lásd CSÖRGŐ 2019: 102–103). Szépirodalmi szövegben akár a szemantikai fordítás vagy a modifikáció is elképzelhető, számos kontextuális tényezőtől függően. Nyelv-, illetve névtudományi munkákban pedig, amelyek célja kifejezetten a nevek eredetének, szerkezetének stb. feltárása, a modifikáció, vagyis a név változatlan alakban való átvitelének és összetevőkre bontásának kombinálása a tipikus eljárás a névpéldák magyarázatában: pl. *Sárospatak* ('muddy' + 'brook') (vö. BÖLCSKEI 2010).

Megjegyzendő, hogy a forrás- és a célszöveg típusa és funkciója nem feltétlenül egyezik meg, ezért ezeket külön-külön is figyelembe kell vennünk a fordításkor (vö. NORD 1997: 49). Klasszikus példa lehet erre egy szakmai szöveget a nagyközönséggel megismertetni kívánó rövid, közérthető összefoglaló: itt a szöveg típusa és funkciója a célközönséggel mint harmadik befolyásoló kontextuális tényezővel együtt lép működésbe. Könnyen előfordulhat ugyanis, hogy egy szakmai körben ismert helynév vagy egy ismert helynév csak szakmai körben ismert konnotációja a laikusok számára magyarázatra szorul. Míg szakmai közönségnek szánt politikai szövegekben például a *10 Downing Street* metonimikus használatában könnyen fordítható a célnyelvi megfelelő behelyettesítésével (*a Downing Street 10*), addig a szélesebb közvéleményt tájékoztató szövegekben, amennyiben a fordító feltételezése szerint e helynév nem feltétlenül ismerős minden célnyelvi

⁷ Például a nem latin betűs írásrendszerű nyelveket használó országok útleveleinek angol nyelvű változatában értelemszerűen szükség van a nevek valamiféle fordítására (tipikusan transzkripciójára vagy transliterációjára).

laikus befogadó számára, a modifikáció (például a név helyettesítése vagy kiegészítése magyarázattal, körülírással) is jellemző megoldás lehet: pl. a *Downing Street 10. szám alatti miniszterelnöki hivatal* (vö. DS.). (Angol–indonéz vonatkozásban lásd pl. ADAM 2020.)

Mindezek mellett a fordítóknak sajátos céljuk is lehet a fordítással, s ez is befolyásolhatja, hogy mit választanak az alkalmazható műveletek közül. Anonymus Gesta Hungarorumának angolra fordítói például a szövegben előforduló ómagyar kori helynevek használatának gyakorlati vonatkozásait tartották szem előtt (tudniillik hogy az olvasók könnyen megtalálhassák őket a jelenkori térképeken), ezért a mai Magyarországon kívül eső helyneveknek a jelenkori államnyelvi (tehát például román vagy szlovák) megfelelőjét alkalmazták. A román célnyelvre fordítók ugyanezen helynevek identitásképző szerepére koncentráltak: a helynevek román megfelelőjének beillesztése, célnyelvhez igazítása vagy szemantikai fordítása (valamint a harmadik fordítás mellékletében a magyar eredetű helynevek románként való magyarázata) akár a dákoromán kontinuitás elméletét is hivatott lehet igazolni. (Részletesen lásd BÁTORI 2019.)

A fordítandó szöveg típusa összefügg a fordítás típusával is. A multimodális szövegek fordításában (például képregények fordításában vagy audiovizuális fordításban) ugyanis komoly korlátozó tényező lehet a kép, illetve feliratozás esetében a hangzó szöveg is. Egy korábbi példával élve: a *Philly*-t hiába ítélné a fordító kevésbé ismertnek, a képregény erősen korlátozott méretű szövegbuborékja miatt nem biztos, hogy fel tudná váltani a formális *Philadelphia* változattal. Ha pedig a *Philly* a képen is megjelenik, akkor nem is helyettesíthető mással, különben inkongruencia állna elő a kép és a szöveg között (vö. BALTEIRO 2010). A szinkronban a szájmozgáshoz való illesztés okozhat nehézséget: a *Philly* jóval rövidebb időtartamú, ráadásul nincsenek benne a szájmozgáson is jól követhető nyílt magánhangzók, mint formális párjában, ezért szintén rossz megoldás lehet a modifikáció választása. Filmfelirat esetében pedig azért nem javallott az efféle csere, mert szintén inkongruenciát okozna a nézők által hallott forrásnyelvi szöveg és az olvasott célnyelvi szöveg között (más nyelvek neveit ugyanis — a közszavakkal ellentétben — általunk nem értett idegen nyelvű szövegekben is felismerhetjük, ha a név saját nyelvi megfelelője jelen van mentális lexikonunkban, és hangzása, illetve írásképe nem különbözik jelentősen az idegen nyelvű szövegben használttól) (vö. pl. CUÉLLAR LÁZARO 2016).

Végezetül — műfordítások esetében — a mű névrendszerének a fordításra gyakorolt hatását is érdemes figyelembe venni, vagyis a nevek fordítását nem egyedileg, hanem a kontextushoz szintén hozzátartozó többi névvel együtt, egymáshoz viszonyítva szükséges átgondolni. Erről egy korábbi tanulmányomban bővebben is írtam (SLÍZ 2022), ezért itt csupán röviden említek egy jellemző szempontot: azt, hogy az irodalmi műben ábrázolt világ mennyire áll közel a

valóshoz. Minél távolabbi ugyanis egy világ (pl. mese, sci-fi, fantasy), annál jobban elszakadhat a fordító a nem irodalmi szövegek fordításában alkalmazott megoldásoktól. Ez azonban nem jelent abszolút szabadságot: ha egy név nem átlátszó, akkor szemantikai fordítást nem tud alkalmazni; egyébként pedig a fentebb említett névmodellek e fordításokra is hatással vannak, ettől maradnak a célnyelvi nevek is névszerűek — többnyire. Toni Morrison *Song of Solomon* (1977, magyarul: *Salamon-ének*, 1986) című mágikus realista regényében például a fiktív *Solomon's Leap* helynév a brit toponimák egyik ismert típusát követi, melyekben a *leap* (vagy annak valamely alakváltozata) olyan helyre utal, ahol gyakran járnak át állatok (vö. MILLS 2003: *Hartlip, Hindlip, Leap* a.). Ezt a szerző kreatív módon alkalmazva beépítette történetébe, mely egy afrikai-amerikai mitológiai elemet, a „repülő afrikai”-t idézi meg (vö. KAMALI 2016: 62–63) a főhős afrikai származású ősenek, Solomonnak a repülésével, e helyről való elrugaszkodásával. Mivel ennek az információnak az átadása kulcsfontosságú a szöveg megértéséhez (akár csak a regény számos más személy- és helyneve esetében), a fordító (itt is) a keresznév célnyelvi megfelelőjének behelyettesítését és a közszó szemantikai fordítását alkalmazta (*Salamonugrató*). Szerkezetileg a *Salamon ugrása* pontosabb lehetett volna ugyan, viszont kevésbé névszerű a magyarban. Az *ugrató* azonban létező, bár feltehetőleg nem a teljes magyar nyelvközösség mentális lexikonában meglévő földrajzi köznévi (lásd pl. *Törökugrató*, vö. FKnT.), ’meredek útszakasz’ jelentése is viszonylag közel áll a forrásszövegbeli névéhez, ezért az *ugrás* közsónál jobban alkalmazható, s névszerűbbé teszi a célnyelvi helynevet.

4. Összegzés

Az említettek mellett a kontextus számos további összetevője lehet még hatással a helynevek fordítására. Mindezek bemutatása azonban jóval meghaladná e tanulmány terjedelmi kereteit. Úgy vélem azonban, hogy e rövid áttekintés is rávilágított a helynevek fordításának bonyolult, számos tényező és szempont együtthatásától függő problematikájára. A fentiekből következő, leginkább hangsúlyozandó tanulság, hogy a helynevek (és általában a nevek) konkrét szövegbeli fordításának vizsgálatakor emellett, hogy milyen műveleteket alkalmazott a fordító, az okokat is érdemes megvizsgálnunk; így számos, érthetetlennek és logikátlanak tűnő döntés értelmet nyerhet.

Források

BEDŐ IVÁN 2022. Miért nem írjuk Kijevet Kijivnek, ha Harkovból Harkiv lett? *hvg360*. 2022. április 14. URL: https://m.hvg.hu/360/20220414_Kijev_Kijiv_Harkov_Harkiv_ukran_orosz_atiras_idegen_nevek (2023. január 14.)

- Georgia1 = Sz. n. 2022. Alkoholmérgezésben halt meg egy 4 hetes újszülött. *Tények*. 2022. április 21. URL: <https://tenyek.hu/cikkek/alkoholmergezesben-halt-meg-egy-4-hetes-ujszulott/> (2023. január 18.)
- Georgia2 = Egan, Leigh 2022. Newborn Dies with ‘Four Times the Legal Limit’ in His System After Dad Puts Alcohol in Baby Bottle: Police. *CrimeOnline*. 2022. április 20. URL: <https://www.crimeonline.com/2022/04/20/newborn-dies-with-four-times-the-legal-limit-in-his-system-after-dad-puts-alcohol-in-baby-bottle-police/> (2023. január 18.)
- Morrison, Toni 1977. *Song of Solomon*. Alfred Knopf, New York.
- Morrison, Toni 1986. *Salamon-ének*. Ford. Molnár Katalin. Budapest, Magvető Kiadó.
- PETRULEVICH, ALEXANDRA 2022. Lviv or Lvov or both? Place-names and (Language) Politics. *New Trends in Nordic Socio-onomastics blog*. 2022. február 25. URL: <https://www.nordicsocioonomastics.org/lviv-or-lvov-or-both-place-names-and-language-politics/> (2023. január 14.)
- Susan Stokes-Chapman 2022. *Pandóra*. Ford. Juhász Dorottya-Mónika. Pécs, Alexandra Kiadó.

Irodalom

- ADAM, MUHAMMAD 2020. From Downing Street to Wall Street. A preliminary taxonomy for place name metonymy translation strategy. *Jurnal Penerjemahan* 7/2: 83–101.
- BALTEIRO, ISABEL 2010. Word-formation and the Translation of Marvel Comic Book Charactonyms. *Vigo International Journal of Applied Linguistics* 7: 31–53.
- BÁTORI GYOPÁRKA 2019. A Gesta Hungarorum román fordításaiban szereplő helynevek. In: BAGYINSZKI SZILVIA–BÁTORI GYOPÁRKA–HAVASI ZSUZSANNA–KOROMPAY ESZTER szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 4. Nyelvünk változása és változatai*. Studia Iuvenum Chronolinguistica 5. Budapest, Kalota Művészeti Alapítvány–ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 55–64.
- BÖLCSKEI ANDREA 2010. Fordítás, adaptáció és helynévtörténet: magyar és angol helynévtípusok kontrasztív vizsgálatának gyakorlati tanulságai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 245–262.
- BUĆ, BARTOSZ 2018. A no-tendency tendency. Proper names in Polish translation. An analytical study on the basis of the Harry Potter series. *Applied Linguistics Papers* 25/4: 15–25.
- VAN COILLIE, JAN 2006. Character Names in Translation. A Functional Approach. In: VAN COILLIE, JAN–VERSCHUEREN, WALTER P. szerk., *Children’s Literature in Translation. Challenges and Strategies*. London–New York, Routledge. 123–139.
- CUÉLLAR LÁZARO, CARMEN 2016. Proper Names in Audiovisual Translation. Dubbing vs Subtitling. *Namenskundliche Informationen* 107–108: 117–134.
- CSÖRGŐ ZOLTÁN 2019. Helységnevek a nyelvi közvetítésben. In: SZOTÁK SZILVIA szerk., *Diszciplínák találkozása: nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest, OFFI. 101–110.

- FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közzsók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–188.
- FARKAS TAMÁS 2011. Franciás műveltség, magyar nyelv és a tulajdonnevek fordítása. In: CSISZÁR GÁBOR–DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárisok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke. 109–116.
- FARKAS TAMÁS megj. e. *Az orosz–ukrán háború névtani kérdésfelvetései*. Kézirat.
- FERNANDES, LINCOLN 2006. Translation of Names in Children’s Fantasy Literature: Bringing the Young Reader into Play. *New Voices in Translation Studies* 2: 44–57.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névtár Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GERCSÁK GÁBOR 2019. Ország- és államnevek a nyelvpolitikai küzdőtérben. In: VÖRÖS FERENC szerk., *Nyelvek a nyelvpolitikai küzdőtérben. A nyelvöldrajztól a névföldrajzig 10. A 2019. június 8-i révkomáromi névföldrajzi tanácskozás előadásai*. Szombathely, Savaria University Press. 81–88.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névtár Kiadványai 47. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.
- KAMALI, LEILA 2016. *The Cultural Memory of Africa in African American and Black British Fiction, 1970–2000. Specters of the Shore*. Palgrave Studies in Cultural Heritage and Conflict. New York, Palgrave Macmillan.
- MILLS, ANTHONY DAVID 2003. *A Dictionary of British Place-Names*. Oxford, Oxford University Press.
- MOSSOP, BRIAN 2007. Reader Reaction and Workplace Habits in the English Translation of French Proper Names in Canada. *Meta* 52: 202–214.
- NORD, CHRISTIANE 1997. A Functional Typology of Translations. In: TROSBORG, ANNA szerk., *Text Typology and Translation*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 45–65.
- NOUH, AMAL A. 2022. The Power of Names. Name Translation in Young Adult Fiction. *The International Journal of Childhood and Women’s Studies* 2: 34–62.
- OITTINEN, RIITTA 2006. No Innocent Act. On the Ethics of Translating for Children. In: VAN COILLIE, JAN–VERSCHUEREN, WALTER P. eds., *Children’s Literature in Translation. Challenges and Strategies*. London–New York, Routledge. 35–45.
- RACHUT, KONRAD 2017. The specificity of literary proper names: Harry Potter in translation into Polish and Russian. *Annales Neophilologiarum* 11: 127–142.
- RESZEGI KATALIN 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. A Magyar Névtár Kiadványai 54. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SLÍZ MARIANN 2019. A tulajdonnevek fordítása — funkcionális, névelméleti megközelítésben 1. A név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők. *Névtani Értesítő* 41: 13–39.
- SLÍZ MARIANN 2022. A tulajdonnevek fordítása mint a fiktív többnyelvű világok újratelemzésének eszköze. In: NAVRACSICS JUDIT–BÁTYI SZILVIA szerk., *Nyelvek, nyelv-*

- változatok, következmények 2. Fordítástudomány, terminológia, retorika, kognitív nyelvészet, kontrasztív nyelvészet, interkulturális kommunikáció, névtan.* A MANYE Kongresszusok Előadásai 13/2. Budapest, Akadémiai Kiadó. 276–282. URL: https://mersz.hu/hivatkozas/m1020nynyk_270/#m1020nynyk_270 (2023. január 29.)
- SZERSZUNOWICZ, JOANNA 2017. Connotative Potential of Culture-Bound Proper Names in Translation. In: JAROCH, ANNA–NOSOWICZ, JAN FRANCISZEK szerk., *W dialogu języków i kultur 6*. Warszawa, Lingwistyczna Szkoła Wyższa. 416–427.
- TAKÁCS PÉTER 2015. Az államok nevééről. *Állam- és Jogtudomány 56/1*: 44–74.
- TÁTRAI SZILÁRD 2017. Pragmatika. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 899–1058.
- TROSBORG, ANNA szerk. 1997. *Text Typology and Translation*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005. Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis. Doktori (PhD) értekezés összefoglalója. *Névtani Értesítő 27*: 311–314.
- YAMAZAKI, AKIKO 2002. Why change names? On the translation of children’s books. *Children’s Literature in Education 33*: 53–62.
- YUAN, MINGMING 2016. Translation of Character Names in Dual-readership Texts. A Case Study of Chinese Translation of Peter Pan. *International Journal of English Language & Translation Studies 4/2*: 74–82. URL: <http://www.eltsjournal.org> (2022. december 15.)
- ZAJACZ ZITA 2012. Esettanulmány a tulajdonnevek fordításáról a gyermekirodalomban. *Fordítástudomány 14/2*: 93–106.

Factors and considerations influencing the translation of place names— a functional onomastic approach

This paper provides a theoretical overview of the most important factors affecting the translation of place names, in a functional framework, in two broad categories: the characteristics of place names that influence translation (the components of their meaning) and the contextual factors (including the context, the type and function of the text, the background knowledge of the target audience as presupposed by the translator, the purpose of the translator, the type of translation, and, in the case of literary translation, the naming system of the work). This division is merely a methodological solution for understanding and describing the process of name translation; in the translation process itself, the elements of the two categories do not act separately.

Keywords: place name, translation, meaning, context

Slíz Mariann
ORCID: 0000-0001-5959-1018
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
sliz.marianna@btk.elte.hu